

Ю.П. Дзюба
(Національна юридична Академія України
імені Ярослава Мудрого)

Предмет злочину як ознака складу злочину: методологічні аспекти дослідження

1. Під предметом злочину в науці кримінального права розуміються певні речі матеріального світу, з відповідними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину. В літературі відзначається, що предмет злочину нерозривно пов'язаний з об'єктом злочину та інколи навіть співпадає з предметом суспільних відносин як об'єкта злочину. Причому визнається, що предметом можуть виступати не тільки речі, але й інші предмети об'єктивного світу. Відмічається також, що в окремих випадках матеріальною формою існування предмета злочину може бути і неоречовинна матеріальна субстанція (наприклад, електромагнітні поля, електроенергія, інтелектуальна власність, різного роду таємниці тощо).

Законодавче визначення окремих видів неоречовинних предметів вимагає їх безумовного урахування, а істотні відмінності від традиційних предметів – глибокого теоретичного аналізу кожного такого предмета. В предметі злочину проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину). Саме через вплив на предмети завдається соціально небезпечна шкода самим суспільним відносинам. Виходячи з викладеного, відзначимо, що, *по-перше*, предмет злочину входить у структуру об'єкта; *по-друге*, він носить матеріальний характер; *по-третє*, шляхом впливу на нього заподіюється шкода суспільним відносинам.

2. Загальними ознаками предмета злочину, що визнані наукою кримінального права, та які розкривають його зміст, виступають *соціальна; фізична; юридична* ознаки. Деякі вчені до обов'язкових, властивих будь-якому предмету злочину, відносять лише дві останні, виходячи з того,

що соціальна та інші спеціальні ознаки розкривають зміст окремих видів предметів і що, у зв'язку з цим, вони властиві не всім предметам. На наш погляд, соціальна ознака предмета злочину обумовлюється суспільними відносинами, у сферу яких залучені відповідні предмети. І в цьому сенсі вона властива будь-якому предмету. В залежності від того, у площині яких суспільних відносин знаходиться предмет, можна говорити і про ознаки, що відбивають його специфіку в цих відносинах.

3. Крім названих вище загальних ознак будь-якого предмета злочину, кожний предмет вирізняється також низкою ознак *спеціальних*, притаманних предметам окремого виду, або виключно предмету того чи іншого конкретного злочину. Спеціальні ознаки предметів злочину утворюють видову своєрідність цих предметів, вказують на функції, які виконують вказані предмети в суспільних відносинах видового чи безпосереднього об'єкта злочину, а також обумовлені останніми і в цілому залежать від них.

4. Вирізняються предмети злочинів за їх місцем в структурі охоронюваних відповідними нормами суспільних відносинах. В одних випадках вони є матеріальним вираженням, речовинною формою закріплення цих відносин. З *наявністю* предметів у системі тих чи інших суспільних відносин пов'язане їх нормальне функціонування. В інших випадках предмети злочину хоча і входять у структуру об'єкта, але виступають вже у дещо іншій ролі. Саме їх *відсутність* у суспільних відносинах є однією з необхідних підстав, важливою передумовою їх нормального функціонування.

Теоретичним обґрунтуванням рішення даного питання виступає позиція Е.О. Фро-

лова і М.І. Панова, яку, хоча і з деякими зауваженнями, поділяв і В.М. Кудрявцев. Вчені включають у структуру об'єкта разом з фактичними відносинами між людьми також *матеріальні форми, умови та передумови існування* цих відносин, що нерозривно пов'язані з їх нормальним функціонуванням. Дана обставина дозволяє уточнити безпосередній об'єкт злочину, більш чітко визначити коло відносин, охоронюваних тією чи іншою кримінально-правовою нормою, провести розмежування безпосередніх об'єктів злочинів, а також визначити специфічні риси безпосереднього об'єкта того чи іншого конкретного злочину, властивих тільки йому.

5. Зазначимо, що в структурі об'єктивної сторони злочину елементом, який межує з предметом злочину, є засоби вчинення злочину, тобто певні речі, механізми, документи та інші предмети, які використовуються винним для скоєння злочину. Якщо предмети злочину знаходяться у сфері суспільних відносин (об'єктів), на які посягають відповідні злочини, то вони виступають необхідною умовою, передумовою або матеріальною формою існування цих відносин. Засоби ж вчинення злочину завжди знаходяться поза сферою об'єкта злочину та не пов'язані своїм існуванням з суспільними відносинами, яким завдається шкода від злочинного посягання.

6. В останній час багатьма науковцями висловлюються думки, згідно з якими, фізичною складовою предметів пропонується визнавати фактично будь-яку матеріальну субстанцію. Вважаємо, що такий підхід потребує подальшого аналізу і розвитку. Не маючи можливості викласти більш глибокий науковий аналіз вказаної проблеми, висловимо декілька принципових, на наш погляд, доводів з цього питання. Прихильники аналізованого підходу до визначення фізичної форми предмета розглядають матерію, за їх словами, як об'єктивну реальність та не ототожнюють її з конкретними видами. Звідси – і права, і інтелектуальні цінності, і блага, і електрична енергія, і навіть звуки (мелодії і слова) складають цю реальність,

тобто є матеріальними. І оскільки їх можна назвати предметами (елементами) матеріального світу, які також мають відносну самостійність, автори доходять висновку про те, що як фізична складова предмета злочину може виступати будь-яка матеріальна субстанція. Предметом злочину автори вважають інформацію, таємниці тощо, тому що вони за своєю природою також матеріальні. У такому разі і думки, ідеї, в основі яких також лежить інформаційна складова, слід було б визнати предметом злочину. Матеріальною субстанцією в цьому випадку буде виступати семантична комбінація та властивості нейронів головного мозку зберігати інформацію та синтезувати ідеї. До таких парадоксальних висновків можна дійти, виходячи з аналізованої позиції. Ідея включення до низки предметів злочину всього того, що складає коло людських потреб, підкуповує своєю легкістю та простотою. Проте такий підхід приховує у собі серйозну погрозу, тому що без суттєвих пояснень може зруйнувати інститут предмета злочину в кримінальному праві. При цьому межа між предметом злочину та його об'єктом практично зникає, руйнуються традиційні погляди про місце предмета в структурі суспільних відносин, його відносну самостійність, про механізм заподіяння шкоди об'єкту, коли заволодіння відповідними "предметами" можливе вже без їх безпосереднього вилучення, про характер шкоди суспільним відносинам тощо.

На наш погляд, усі ці так названі "предмети" можна розподілити на три групи. *Першу групу* складають непомітні (невидимі), проте, оречовинені предмети. До них відноситься природний газ та деякі інші матеріальні предмети. В *другу групу* входять різного роду енергії (електрична, тепла тощо.) Нарешті, *третю групу* утворюють матеріальні субстанції, в основі яких знаходиться інформаційна складова (інтелектуальна власність, комп'ютерна інформація тощо.) І якщо предметна природа явищ, віднесених нами в першу групу, сумнівів не викликає, то статус двох інших вимагає істотного корегування.